

Кадимги Месопотамия цивилизациясида юзага келган Шумер маданияти инсоният тарихида ёзув, шахарчилик ва конунчиликнинг илк намунаси сифатида танилган. Бирок уларнинг диний эътикодлари мазмунан тахлил килинганда, бу эътикодлар тавхид — Ягона, мутлак Кудрат сохиби Аллохга иймон тушунчаси олдида гоят заиф ва мукамалликдан йирок экани яккол кўринади.

Кадимги Месопотамия цивилизациясида юзага келган Шумер маданияти инсоният тарихида ёзув, шахарчилик ва конунчиликнинг илк намунаси сифатида танилган. Бирок уларнинг диний эътикодлари мазмунан тахлил килинганда, бу эътикодлар тавхид — Ягона, мутлак Кудрат сохиби Аллохга иймон тушунчаси олдида гоят заиф ва мукамалликдан йирок экани яккол кўринади.

Шумер диний тасаввурларининг асоси

Шумер эътикод тизими кўпхудолик (политеизм)ка асосланган эди. Улар табиатдаги ҳар бир ҳодисани алоҳида илоҳ билан боғлардилар:

осмон илоҳи — Ану,
шамол ва ҳокимият илоҳи — Энлил,
сув ва ҳикмат илоҳи — Энки,
ҳосилдорлик, муҳаббат ва уруғланиш илоҳаси — Инанна.

Бу илоҳлар инсонларга ўхшаш ҳис-туйғуларга, заифликларга ва қарама-қарши манфаатларга эга деб тасаввур қилинган. Демак, илоҳият мутлақ қамолот эмас, балки инсонлаштирилган (антропоморфик) шаклда идрок этилган.

Тавҳид нуқтаи назаридан асосий заифликлар

Тавҳид — Аллоҳни ягона, шериксиз, мутлақ қудратли ва ҳикматли деб билишдир. Шу мезон билан қаралганда, шумер диний эътикодларининг заиф томонлари қуйидагича:

1. Илоҳиятнинг бўлигани

Шумерларда қудрат бир зотда жамланмаган, балки турли илоҳлар ўртасида тақсимланган. Бу эса қосмик тартибни мутлақ бошқарувчи ягона Илоҳ гоёсини инкор қилади.

2. Илоҳларнинг заифлиги

Шумер илоҳлари уруш қилади, кўркади, алданади, ҳатто инсонлар томонидан рози қилинмаса жазо қўллайди. Тавҳидда эса Аллоҳ ҳар қандай эҳтиёждан қок ва муштағнидир.

3. Ахлокий мутлақлик йўқлиги

Шумер динларида ахлоқ илоҳий мутлақ қонун эмас, балки илоҳларнинг қайфиятига боғлиқ ҳолда ўзгарувчи тушунча эди. Тавҳидда эса яхшилик ва ёмонлик Аллоҳнинг собит иродасига боғлиқ.

4. Ибодатнинг манфаатга қурилиши

Қурбонлик ва маросимлар асосан илоҳларни “розилаш” ёки офатдан қакланиш мақсадида амалга оширилган. Бу эса ибодатни муҳаббат ва ихлосдан қўра қўрқув ва ҳисоб-қитобга айлантирган.

Инсон ва тақдир ҳақидаги тасаввур

Шумер эътиқодига қўра, инсон илоҳларга ҳизмат қилиш учун яратилган. Инсон қадри муқтақил маънавий қийматга эга эмас эди. Тақдир эса қўп ҳолда қўр-қўрона ва золим қуч сифатида тасвирланган. Тавҳидда эса инсон Аллоҳнинг ердаги ҳалифаси бўлиб, у шаъни улуг, тақдири эса адолат ва ҳикматга асосланади.

Пайгамбарий тавҳид билан қиёс

Иброҳимий динларда келган тавҳид акидаси:

Аллохни ягона,
абადий,
хамма нарсани билувчи,
адолатли ва раҳмли Зот сифатида баён килди.

Бу акида шумерлардаги парчаланган, афсонавий ва инсонлаштирилган илоҳлар тасаввурини тубдан рад этди. Шу маънода, шумер эътиқодлари инсоният фикрининг ибтидоий босқичи бўлиб, ваҳийга асосланган тавҳид олдида мафкуравий жихатдан бардош бера олмайди.

Шумерлардаги диний эътиқодлар тарихий жихатдан аҳамиятли бўлса-да, мазмунан тавҳид акидаси олдида жуда заифдир. Улар:

илоҳиятни бўлиб ташлади,
илоҳларни инсон даражасига туширди,
аҳлокни нисбий килди,
инсон кадрилини пастлатди.

Тавҳид эса инсониятга ягона Илоҳ, ягона конун ва ягона маънавий мезонни тақдим этган улкан илоҳий инкилобдир. Шу боис шумер диний эътиқодлари тавҳидга олиб борадиган йўл эмас, балки унга эҳтиёжни намоён килган тарихий тажриба сифатида баҳоланади.

Атеистлар “шумер мифологияси”ни далил килиб келтираётган даъволар нега ишончли эмас?

Сўнгги йилларда айрим атеистлар динларни, айниқса илоҳий ваҳийга таянадиган анъаналарни, “хаммаси шумер мифологиясидан кўчирилган” деган даъво билан рад этишга уринмоқда. Улар одатда тўфон, яратилиш, осмон-ер, фариштасимон мавжудотлар, “кахрамон-подшоҳ” сюжетларидаги ўхшашликларни келтириб, шунинг ўзи билан “ҳақиқат эмас” деган хулосага келади. Лекин бу йўл илмий-тарихий жихатдан ҳам, мантикий жихатдан ҳам жиддий муаммоларга тўла.

1) “Ўхшашлик” автоматик равишда “кўчирма”ни англатмайди

Тарихий-матншуносликда ўхшаш мотивлар борлиги хали манбанинг кўчирилганини исбот килмайди. Ўхшашлик уч сабаб билан ҳам пайдо бўлиши мумкин:

умуминсоний тажриба (сув тошкини, кургоччилик, уруш, кўчиш, подшоҳлик, касам, курбонлик каби мавзу ва образлар ҳар жойда учрайди);
маданий алоқа ва таъсир (якин минтакалар ўртасида гоёлар алмашилиши табиий);
адабий жанр коидалари (эпос ва ривоятлардаги стандарт кахрамонлик қолиплари).

Шунинг учун “шумерда ҳам бор экан” деган гап — кўпи билан параллелни кўрсатади, “ҳақ эмас” деган ҳукмни эмас.

2) Шумер матнлари — дин “доктринаси” эмас, кўпинча эпос ва маросим матнларидир

Шумер ва аккад-бобил мероси — жуда катта корпус: эпослар, мадхиялар, дуолар, подшоҳ ёзувлари, ҳукукий ҳужжатлар, маросим матнлари. Уларнинг кўп қисми адабий ва маросимий жанрда: рамз, муболага, поэтик тасвир, мифологик қаҳрамонлар орқали ҳокимиятни қонунийлаштириш, ибодатни тартибга солиш, жамоа хотирасини сақлаш мақсадида яратилган.

Шу сабаб уларни “замонавий маънода тарихий ҳисобот” ёки “фалсафий-илмий ҳақиқат баёни” деб ўқиш ҳам, улар билан илохий матнларни бир хил жанрда қиёслаш ҳам — методик ҳатодир.

3) Матнлар таржима ва талкинга жуда боғлиқ: “бир гап” турлича ўқилиши мумкин

Шумер тилшунослигида кўп иборалар, терминлар ва қисқарган ёзувлар талкинга муҳтож. Турли олимларда бир матннинг ўқилиши ва таржимаси фарқ қилади. Интернетда айланадиган “шумер афсоналари”нинг катта қисми эса:

иккинчи даражали таржималар;
адабий қайта ҳикоялар;
баъзан эса шунчаки “популяр эзотерик” талкинлар.

Атеистик постларда кўп учрайдиган ҳато: илмий таржима билан оммабоп компиляцияни аралаштириш.

4) “Ўхшаш сюжет” ≠ “бир хил маъно”

Тўфон сюжети мисолида бу жуда яққол: Месопотамияда тўфон — кўп ҳудодлар иродасининг тўқнашуви, қаҳрамон — айрим ҳудонинг “махфий огоҳлантириши”, сабаб — ҳудодларнинг “безовталиги” қаби рамзлар билан берилади. Илохий анъаналарда эса тўфон (умумий қилиб айтганда) ахлокий сабаб, ҳисоб-китоб, адолат ва раҳмат қаби тушунчалар билан боғланади. Сюжетдаги ташқи ўхшашлик маъно бир хил дегани эмас.

Яъни “кема бор экан” ёки “тўфон бор экан” деган далил билан “демак, бу ҳам ўша” дейиш — мазмунни емириб, факат қиёфага қараб ҳукм чиқаришдир.

5) Атеистик “шумер аргументи” кўпинча мантикий ҳато қилади

Бу бахсларда тез-тез қуйидаги мантикий камчиликлар учрайди:

Генетик ҳатолик (genetic fallacy): “Бир гоё қадимий манбада учраса, демак у ёлгон” деган ҳулоса. Ҳақиқат ёлгонлиги манба қадимийлиги билан белгиланмайди.

Редукционизм: бутун динни “афсона қириндиси”га тушириб қўйиш. Дин — матн, ҳуқуқ, ахлоқ, ибодат, тажриба, жамоа тарихи, маънавий мактаблар мажмуаси.

Cherry-picking: факат ўхшаш мисолларни танлаб, фарқ ва контекстни четга суриш.

Катта ҳулоса учун қичик далил: “иккита ўхшаш эпизод”дан “бутун анъана сохта” деган

умумий ҳукм.

6) Шумер диний эътикоди тавхидга нисбатан “илохий ҳақиқат мезони” бўлолмайди

Шумер дунёкараши кўп ҳудодик, маҳаллий маъбудлар, подшоҳликни мукаддаслаштириш, космогоник курашлар, табиат кучларини илохийлаштириш билан характерланади. Тавхид эса — Аллохнинг ягона, мутлак, беназир, ҳеч нарсага мухтож эмаслиги, ахлокий масъулият ва ҳисоб-китоб гоёсига таянган катъий назария.

Шу нуктада “шумерда бор” деган гапнинг ўзи тавҳидий таълимотни рад этмайди; аксинча, тарихшунослик учун бу инсон тафаккурида турли боскичлар, турли дин шакллари бўлганини кўрсатади. Лекин “турли боскичлар” дегани “илохий ҳақиқат йўқ” дегани эмас.

7) Илмий ёндашув қандай бўлиши керак?

Агар қимдир ростдан ҳам “таъсир” ё “қарздорлик”ни исбот қилмоқчи бўлса, қаида қуйидагиларни кўрсатиши шарт:

матнларнинг аниқ датировкасини ва хронологияни;
таъсир ўтганини кўрсатадиган канал (таржимонлар, маданий муҳит, алоқа йўллари, матн айланиши);
жанр ва вазифа жихатидан тенг қиёс (эпосни қонун матни билан ёки мадҳияни ақида баёни билан аралаштирмаслик);
ўхшашликдан ташқари фарқларни ҳам ҳисобга олиш.

Бу талаблар бажарилмаса, “шумер аргументи” кўпи билан публицистик тезис бўлиб қолади.

Абу Муслим (профессор)